

KIRIKULUGU TEOLOOGILISE DISTSIIPLIININA

URMAS PETTI

KIRIKULUGU KUI PROBLEEM

Kirikuloo positsioon ning staatus usuteaduses pole sugugi iseenesestmõistetav ja ühemõtteline. Juba seepärast, et kirikulugu on teoloogilise distsipliinina noorim, kujutades endast moodsa ajaloolise mõtlemise läbimurde tagajärge ortodoksia ajastul. Kirikulugu nähakse vahel üldise sekulariseerumise kaasnähtena uusaegses Euroopas, teatava võõrkehana “pühas ja iidse teoloogias”. Lisaks kohtab arvamust, et ka tegelikus usuelus ning praktilises kiriku tegevuses pole nende ajalooliste tõsiasiadega, mis kirikuloolise uurimise sisu moodustavad, suurt midagi peale hakata. Need ei kinnita ega lükka ümber ajatuid usuveendumusi. Kirikulugu on ühesõnaga teoloogiale võõras ning kiriklikule praktikale tarbetu. Selle viljelemine teoloogilise distsipliinina kujutab endast probleemi.

Õigupoolest on sel probleemilgi oma ajalugu, mis ulatub tagasi 18. sajandisse, mil moodne ajalooteadus sündis. Kesk- ja varauusaegne arusaam ajaloost oli müütiline. Ajalool oli sümboli väärtus, sellel puudus iseseisev sisu.

Toimunud enesel polnud mingit tähendust, oluline oli mineviku juures üksnes müüt, millele ta viitas. Uusaegse murangu käigus ajalugu demütologiseeriti ja desakraliseeriti. Ajaloole omistati nüüd iseseisev objektiivne sisu, mida saab rekonstrueerida allikaist. Et selgitada samuti objektiivsena mõistetud kristliku usu ning sellise desakraliseeritud ajaloo vahekorda, eristati senises müütilises ajalookäsitluses lahutamatult kokkukuulunud piibellik õndsuslugu kui Jumala toimimise ajalugu ja profaanajalugu ehk inimese toimimise ajalugu. *Historia sacra et humana* eristamisega tekkiski teoloogias probleem, mida pole kohati tänaseni lahendada suudetud.¹ Just selle tulemusena on kirikulugu teoloogilise distsipliinina kahtluse alla seatud.

Selline õndsusloo ning profaanajaloo eristamine ajaloo-tervikus võib viia vähemalt kolme mudelini nende vahekorra:

1. Õndsuslugu paigutatakse profaanajalukku. Jumala tegelikkus avaneb ajaloo tegelikkuses ja ei kusagil mujal. Ajalugu on ilmutus selles mõttes, et ilmutus on ajaloo sees. Kui teoloogia ülesandeks on uurida õndsuslugu, siis ajalooline töö ongi peamine vahend mõistmaks Jumala tegelikkust. Kirikuloost saab keskne osa teoloogias, kirikulugu ongi teoloogia tegelikus mõttes, kuna teisiti kui ajalugu uurides polegi võimalik ilmutust uurida. Dogmaatika ja piibliteadused on üksnes kirikuloos aladistsipliinid, mis uurivad spetsiifilisi üksikküsimusi — kiriku õpetuse ning Piibli kirjutiste ajaloolist teket. Rekonstrueerides ajaloo saame teada, mis on ilmutuse tähendus. Ent ilmutuski on nõnda ajalooline ja relatiivne. Seda mudelit arendasid 19. sajandi lõpul ja 20. alguses näiteks Albrecht Ritschl ja Adolf Harnack, laiemalt terve kultuurprotestantlus.

¹ Kõige paremini illustreerib seda dogmadelugu, kus tänaseni pole rahuldava lahenduseni jõutud kristlike usulauseste ajatu tõepretensiooni ning nende lausete ajaloolise päritolu vahekorra sõnastamisel.

2. Teiseks võib õndsusloo ja profaanajaloo, Jumala ja ajaloo tegelikkuse teravalt lahutada; teoloogia tegeleb esimesega ning kirikulugu, mis pilgu teisele pöörab, ei mahu enam teoloogia hulka. Kirikulugu pole juba oma iseloomu tõttu, oma ajaloole, st maailmale suunatuse tõttu integreeritav teoloogiasse, mis üksnes jumalikust tegelikkusest kõneleb. Ajalooline tegelikkus on ilmutuse mõistmiseks irrelevantne. Ilmutus ja ajalugu on üksteisele suletud. Kirikulugu pole mingi teoloogiline teadus. Seda positsiooni esindas kõige markantsemalt vast varane Karl Barth.²

3. Ning kolmandaks võib maailmaajaloo paigutada õndsusluku nõnda, et profaanajalugu on vaid katke jumalikust ilmutusest ning kirikulugu üksnes sedavõrd teoloogiline distsipliin, kui ta arvestab maailma tegelikkuse uurimisel õndsuslooliste raamidega. Ajaloo tegelikkus avaneb Jumala tegelikkuses. Ilmutus on ajalugu. Seda mudelit representeerib viimaste aastakümnete teoloogias ilmselt kõige selgemalt Wolfhart Pannenberg.³ Erinevalt Barthist saab kirikulugu Pannenbergi käsitluses küll olla teoloogiline distsipliin, ent selleks peab ta ajaloo tegelikkuse kirjel-

² Näiteks olgu toodud tema — kirikuloolaste seas kurikuulus — lause: “See niinimetatud kirikulugu ei vasta kristlikus kõneluses Jumalast ühelegi iseseisvalt asetatavale küsimusele ning pole seetõttu määratletav iseseisva teoloogilise distsipliinina. See on hädavajalik eksegeetilise, dogmaatilise ja praktilise teoloogia abiteadus” (KD I/1, 1932=1985, 3).

³ Näiteks kirjutab ta oma “Systematische Theologie” kolmandas köites: “Kristlik teoloogia pole ühelgi teisel alal nii hoolimatult omaks võtnud puhtsekulaarset, Jumala tegelikkusest kõikides seostes lahutatud tegelikkusemõistmist, kui kirikuloo käsitlemisel... Sel ajal kui Piibli kirjutised kõnelevad Jumala tegutsemisest ajaloos, jätab enamik kirikuloo esitlusi mulje, et hiljemalt Uue Testamendi kaanoni lõpetamisest on Jumal inimeste ajaloost tagasi tõmbunud” (1993, 539). Kirikuloo teemadeks peaksid olema kristliku usu levik misjoni teel, rahvastenning rassipiire ületavate osaduskondade loomine, millel on ka poliitiline väljund, ning Jumala kohus kiriku üle ajaloos, millega saab tõlgendada lõhenemisi Kristuse kirikus (557). Kõik need teemad tulevad kõneks aga üksnes osana jumalikust õndsusloost.

damisel võtma aluseks Jumala tegelikkuse. Ajalugu interpreteeritakse õndsusloost lähtudes. See on tegelikult tagasi-pöördumine keskaegse mudeli juurde, väites, et ajalool endal pole objektiivset tähendust, selle annab talle alles ilmutus.

Kõik need kolm mudelit eeldavad aga sarnaselt, et ajalool, nii jumalikul kui inimlikul, on objektiivne sisu, mida on võimalik allikate analüüsi teel rekonstrueerida. Inimeste ajaloo sisu saab rekonstrueerida ajaloolistest allikatest, ilmutuse või õndsusloo sisu aga Pühakirjast. Vastasel korral poleks võimalik eristada maailmaajalugu õndsusloost, ajalugu ilmutusest ning vastupidu. Peab saama ütelda, millised sündmused kuuluvad ajaloo, ning millised õndsusloo sekka. Ning sellest eeldusest ja eeldusest tuletatud mudelitest lähtudes saadi erinevad vastused küsimusele, kas kirikulugu on teoloogiline distsipliin. Erinevad vastused näitavad aga, et meil on probleem.

Et seda probleemi lahendada, eeldame kõigepealt, et teoloogia on teadus. See näib olevat vältimatu, kui me temast kõneleme ülikoolis, kus väidetavalt tegeletakse üksnes teadustega. Kui aga teoloogia on teadus ning kirikulugu selle sees on probleemiks, siis tuleb kõigepealt küsida, kas ka kirikulugu on üldse teadus? Ehk on ainus häda selles, et ta seda pole?

KIRIKULUGU KUI TEADUS

Teaduslik töö on uurimistöö, ent mitte suvaline. Igasuguse teaduse teaduslikkuse määratleb kõigepealt see, kuidas uuritakse, st kriitiline uurimine ehk meetod. Kriitiline uurimine tähendab, et esitatud seisukohti kontrollitakse ja väiteid argumenteeritakse. Üldise teaduslikkuse sees klassifitseerib konkreetse teadusala aga see, mida uuritakse, so kriitiliselt uuritav aine. Aine piiritlemine rajaneb omakorda (ilmavaatelistel) eeldustel, kui need muutuvad, muutub ka

aine. Kriitiline meetod ning konkreetne, eeldustel põhinev aine on ka teoloogia kui teaduse kriteeriumid.

a) Teaduslikud meetodid on siiski paljuski valdkonnaomased, mis sunnib küsima, millist neist kasutatakse kirikuloos. Mõiste ise, “kirikulugu” ehk “kiriku ajalugu” annab viite, et selleks on ajalooteaduslik meetod. Kirikulugu teadusena on kiriku uurimine ajalooliste meetoditega.⁴ Ajaloolise meetodi eripäraks on tuginemine ajalooliste allikate kriitilisele analüüsile. Kui kirikulugu jääb ustavaks sellele meetodile, on ta teadus.

b) Meetod tagab kirikuloos teaduslikkuse, ent mitte teoloogilisuse. Kas kirikuloos määratlemisel teoloogilise teadusena on siis otsustav aine? Kirikuloos aine on samuti juba mõistes eneses antud, nimelt “kirik”. Sama mõiste esineb ka teistes teoloogilistes distsipliinides. Kas see tähendab, et kõigi nende aine langeb kokku? Ent siis ei saaks kirikulugu olla teoloogiale probleemiks. Ent mis ikka on see kirik, mida ajalooteaduse meetoditega uuritakse? Loogika ütleb, et see peab olema ajalooline, allikate põhjal rekonstrueeritav ja interpreteeritav kirik. Esimesed kirikuloos ainese definitioonid, aga ka eelpool nimetatud esimene mudel õndsusloo

⁴ Sarnast kirikulooteaduse identiteeti edastab näiteks ka üks uusimaid saksakeelseid kirikuloos metoodikat ja ainet tutvustav käsitlus Christoph Markschiesi sulest (Arbeitsbuch Kirchengeschichte, Tübingen 1995, 1): “Kirikulooline töö on kõigepealt üksnes osa üldisest ajaloolisest tööst; kirikulugu niisiis see üldise ajalooteaduse aladistsipliin, mis tegeleb kristluse ja kristliku kiriku resp. kristlike kirikute ajaloo algusest kuni olevikuni. Seetõttu tuleb kirikuloos eelkõige töötada ajalooteaduse seadusi ja meetodeid järgides ning orienteeruda viimase teadusliku standardi järgi. Ajaloolise töö all mõistame me seda, et allikate hoolika, st metoodiliselt kontrollitud analüüsi baasil kriitilises käsitluses möödunud sündmusi, nende põhjuseid, seoseid ja tagajärgi võimalikult täpselt ja huvitavalt kirjeldatakse.”

ja profaanajaloo vahekorra sõnastamisel, lähtusid just sellest arusaamast.⁵

Neis definitsioonides käsitleti kirikut lähtudes ajaloo-teaduslikust meetodist kui objektiivset, empiiriliselt kogevat ajaloolist suurust, mis sellisena eksisteerib ka väljaspool tunnetust. Ent kirik pühade osaduse või Kristuse ihuna, kirik Jumala tegelikkuse, Jumala toimimise ilminguna ei mahtunud vaatluse alla. See ei olnud eelduseks aine määratlemisel. Usuti, et kirikuloo tähendus ning kiriku mõiste avaneb ise allikaist teadusliku meetodi rakendamisega, kuna ajalugu on objektiivne. Ent nõnda hajus tegelikult uuritav objekt, polnud võimalik enam öelda, mis üldse on kirik, mida uuritakse.

Teine eespool nimetatud mudel välistas just seetõttu üldse kirikuloo teoloogilise teadusena. Ent samal ajal välistas see paratamatult teoloogia enda teadusliku iseloomu, kuna kiriku uurimisel polnud võimalik kasutada teaduslikku (ajaloolis-kriitilist) meetodit. Kirik deklareeriti olevat teaduslikule lähenemisele kättesaamatu. Selle mudeli juures tuleb öelda, et kui kirikulugu on teadus ning pole teoloogia, siis sellepärast, et teoloogia pole teadus.

Reaktsioonina esimese mudeli historiseerivale ja relatiiveerivale kirikuloo käsitlusele ning püüdes ometi säilitada teoloogia teaduslikku iseloomu, tekkis 19. saj. saksa keele-ruumis mõiste “ajalooline teoloogia” (*historische Theologie*) ning uudne kirikulooline käsitlusviis, mis pidi nimetatud

⁵ Näiteks Johann Lorenz Mosheim, keda loetakse moodsa kirikuloolise uurimise rajajaks, kirjutas 1764: “Uue lepingu kirikulugu on nende sündmuste selge ja tõetruu jutustamine, mis on juhtunud osalt välistest, osalt sisemistest põhjustest tingituna sellele *inimosaduskonnale*, kes on oma nime Kristuselt saanud.” Või Friedrich Schleiermacher 1830: “Kirikulugu laiemas mõttes... on teadmine kristluse tervest arengust, alates sellest, kui ta *ajaloolise ilminguna* kehtivusele on pääsenud.” Või siis Karl Heussi 20. sajandi alul: ““Kirik” ajaloolises mõttes on pigem kristlus või kristlik religioon, s.t. läbi enam kui üheksateistkümneme sajandi ulatuv *ajalooline suhetekompleks*, mis Jeesuse ja apostlite tegutsemisega alguse sai.”

puudused kõrvaldama.⁶ Senise puhtemprilise määratluse asemele kirikuloo ainek hakati pakkuma süstemaatilis-teoloogilisest eelmõistmisest tingitud definitsioone.⁷

Nüüd oli aga aine teaduslikkuse kriteeriumist lähtudes jälle liiga kitsalt määratletud ning ei võimaldanud sugugi kõiki kiriku eluavaldusi hõlmata. Tulemuseks oli pigem teatav “konfessionaalne kirikulugu”, mis kitsendas meetodite valikut ning seadis ikkagi kahtluse alla distsipliini teadusliku iseloomu. Tegemist polnud mingi ajaloolise tunnetuse tulemiga, vaid süstemaatiliste, apriorsete olemus-definitsioonidega, vajaka jäi nende definitsioonide eneste ajaloolis-kriitilisest reflektatsioonist. See võis küll olla teoloogia, ent see polnud ajalugu. Selles käsitluses pole kirikulugu iseseisev teadus, vaid parimal juhul süstemaatilise teoloogia aladistsipliin.

c) Tagantjärele näib, et peamine probleem oli samane nii historismis kui reaktsioonis sellele, nimelt eespool viidatud seisukoht, et ajalool on objektiivne sisu, milleni võib jõuda allikate analüüsi teel. Arvati olevat võimalik aine defineerida üksnes kriitilise meetodi kasutamisega analüüsitavaist allikaist. Küsimus oli üksnes selles, milliseid allikaid kirikuloos kasutada või milliseid eelistada. Mõlemad olid ent veendunud, et neist allikaist on võimalik hankida objektiivset teavet ajaloolise tegelikkuse kohta, nende põhjal on võimalik ajaloolist tegelikkust adekvaatselt kirjeldada. See arusaam pole paraku teadusliku kriitika tules püsima jäänud. Tänapäevases ajaloolises diskursuses on pigem omaks võetud seisukoht, et allika ning interpretatsiooni

⁶ Nii näiteks muudeti ka Tartu usuteaduskonnas 1865 senise “kirikuloo ja teoloogilise literatuuri” õppetooli nimetus “ajalooliseks teoloogiaks”.

⁷ Näiteks Heinrich Bornkamm 1947: “Kirikulugu on evangeeliumi ja selle maailmas toimimise ajalugu.” Martin Schmidt 1959: “Kirikulugu tuleb mõista kui kuulutuse ja kuulutuse kujustumise ajalugu.” Või Gerhard Ebelingi programm “kirikulugu kui Pühakirja tõlgendamise ajalugu”.

vahel valitseb teatav diskontinuiteet. Otsustavaks on ajaloolase isik, kes selekteerib allikad, valib meetodi ning tõlgendab analüüsi tulemusi, täpsemalt ilmavaade, eeldused, millest lähtutakse. Kirikuloo puhul tuleb seetõttu arvata, et tema teoloogilise iseloomu määrab mitte niivõrd teaduslik meetod ega aine, allikatest ammutatav kiriku ajalugu iseenesest, vaid just nimetatud eeldused, mis peavad tal olema teoloogiaga sarnased.

KIRIKULUGU KUI TEOLOOGIA

Me nägime, et meetod teeb kirikuloost teaduse, aga ei tee veel teoloogiat. Samuti ei saa kirikuloo teoloogilist iseloomu kinnitada ega ümber lükata eristus uuritava aine alusel, nõnda et teoloogia aineks peaks olema Jumala tegelikkus, kirikulugu aga on teoloogilise distsipliinina kaheldav, kui ta uurib sellest erinevat või eristatavat ajaloolist tegelikkust. Jumala tegelikkus võib pigem olla kirikuloo aine eeldus, kui aine ise.

Kirikuloo eesmärgiks ei saa üldse olla kiriku tegelikkuse või kiriku ajaloo kui ontoloogilise suuruse, kui Jumala tegelikkuse peegelduse taipamine, sest mis on tegelikkus ja ajalugu kriitilisest ajaloolisest seisukohast? Kas allikate põhjal konstrueeritud ajalooline tegelikkus pole vähemalt osaliselt midagi sellist, mida me ise loome? Mil määral oleme meie võimelised taipama seda osa, millele saab omistada objektiivse reaalsuse? — Ainult sel määral, kui seda võimaldavad allikad. Meie taipamine ajaloolisest tegelikkusest (aga ka Jumala tegelikkusest) pole vahetu, vaid vahendatud allikatega. Sellisel viisil, allikate analüüsist saadud tegelikkuse taipamine pole aga absoluutselt objektiivne ega sellisel meetodil saavutatud ajaloolise tegelikkuse rekonstruktsioon täielikult reaalsusele vastav. Kuna a) kõik allikad pole säilinud, b) olemasolevast kõike ei suuda me haarata ning c) nende valikul ja interpretatsioonil kasutame

me eelnevaid, allikatest vähemalt osaliselt sõltumatuid, eeldustel põhinevaid kriteeriume ja kontseptsioone. Me korrigeerime neid kontseptsioone ja reflekteerime uute teadmiste valgusel, minnes seejärel uuele ringile lootuses, et meie taipamine üha enam hakkab lähenema reaalsusele, ometi mitte iialgi seda täielikult tabades.

Ent kui ajalugu ei saa kinnitada ega kummutada usulisi veendumusi (näiteks veendumust Jumala tegelikkusest), siis teisalt avab usuliste kujutluste nägemine juurdununa ajaloolises protsessis meile võimaluse mõista neid kriitiliselt — ning seega olla avatud uutele kogemustele (ka Jumala tegelikkusest). Nähes, kuidas usulised kujutlused, teoloogilised seisukohad ja kiriku kujud on ajaloos omandatud kogemuste valgusel muutunud, kuidas iga ajastu, iga inimene on jõudnud ainuomase (usulise) identiteedini, avame ka oma tegelikkusemõistmise ja jumalakujutluse kriitikale ning muutumisele. Just selles võib näha kirikuloo tähendust nii tänapäeva teoloogiale kui kiriklikule elule. Ta teeb võimalikuks meie jumalamõistmise edenemise. Taibates, et asjad pole mitte alati nõnda olnud kui täna, avame end homsele, õpime nägema Jumala tegelikkust ajaloolises tegelikkuses üha muutuvana, Jumalat elava ning toimivana. Selles on kirikuloo otsustav ning vältimatu panus nii usule kui teoloogiale.

Kokkuvõttes tulen tagasi alguse juurde. Me kõnelesime sellest, et kirikuloo teoloogilise iseloomu on peamiselt kahtluse alla seadnud uusaegne jaotus õndsuslooks ja profaanajalooks, mille aluseks omakorda on arusaam, et esimesel puhul on subjektiks Jumal, teisel inimene. See jaotus on aga vaid üks võimalustest, mitte adekvaatne tegelikkuse kirjeldus. Probleemi on ühesõnaga tekitanud üks meie poolt kasutatav eristus, mitte et see oleks kuidagi ontoloogiline; eristus, milles ajalugu jagatakse õndsuslooks ja profaanajalooks. Ajaloolisele kriitikale pole selline lähene-mine vastu pidanud, nagu nägime. Ent teoloogilises mõt-teski on see problemaatiline, kuna nõnda suuresti eemal-

datakse kujutlus Jumala ilmutusest ajaloos. See räägiks vastu Piiblile, oleks dokeetiline, paneks inkarnatsiooni tähenduse kahtluse alla. Kumbki võimalus, kirikuloo vaatlemine üksnes jumaliku või inimliku tegevuse produktina, pole päriselt rahuldav, kui me teoloogidena tahame mõista Jumalat kui kõikehõlmavat tegelikkust. Selline eristus paljastab, et meie tegelikkusemõistmine on dualistlik. See lõhestatus ise on aga vast peamine teoloogiline probleem. Meie konkreetse probleemi, kirikuloo kui teoloogilise distsipliini, lahenduseks võiks olla sellest mudelist loobumine. See tähendab, et küsimus tuleb teisiti asetada.

Küsimus pole mitte lihtsalt selles, kas teoloogia tunnustab kirikulugu enese aladistsipliinina, vaid pigem selles, kas teoloogia ise kasutab sama moodi kriitikat, on samamoodi teadus nagu kirikulugu. Kirikuloo teoloogiline iseloom võib kõigepealt kahtluse alla sattuda siis, kui teoloogiat ennast ei mõisteta teadusena. Kirikulugu on teoloogiline distsipliin, kui ta ise jääb teaduseks, kui teoloogia jääb teaduseks ning nende poolt käsitletava aine eelduseks on Jumala tegelikkus. Eeldus, et Jumal on tegelik, kirik pühade osadus, teeb kirikuloo teologiaks. Alles sellest eeldusest lähtudes on võimalik määratleda aine nõnda, et kirikuloost saab teoloogia (mitte süstemaatilise teoloogia) aladistsipliin, ei rohkem ega vähem, mis uurib kiriku ajaloolist tegelikkust. Ning selles uurimises kasutatav kriitiline meetod teeb kirikuloost teaduse.

Kirikulugu on niisiis teadus meetodi poolest, kiriku ajalugu uuritava aine poolest ja teoloogia aine määratlemise eelduse poolest.